

נחום הנביא, תקופתו ושליחותו

הנושא העיקרי בנבואתו של נחום, עיקר תוכנה, הוא חורבן נינוה, נבואה שנתקיימה כידוע בשנת 612 לפנה"ס. ועוד שני נושאי משנה בדברי נחום, הראשון שבהם הוא: חורבן נא־אמון, שהנביא מזכיר אותו לאות ולדוגמה, והוא כבר נחלת העבר. הנביא אומר עליה: "הישיבה ביארים מים סביב לה... גם היא לגלה הלכה בשבי גם עלליה יִרְטְשוּ בראש כל חוצות" וגו' (ג, ח-י). נבואה זו נאמרה אחרי חורבן נא־אמון בשנת 661 ולפני חורבן נינוה. לפי זה נוכל לקבוע את זמנו של נחום בין 661 לבין 612.

נושא משני שני הוא ישועה לישראל, הנאמר בכמה פסוקים: "נִקְם ה' ובעל חמה נִקָּם ה' לצריו ונוטר הוא לא־יכִיֹּ" (א, ב). בדברי זעם ותוכחה על עיר הדמים, על נינוה, משלב הנביא גם דברים אלה: "טוב ה' למעוז ביום צרה וידע חסי בו" (א, ח). ולהלן הוא אומר: "ועתה אשבר מִטְהוּ מעֵלֶיךָ ומוסרתֶיךָ אנתק" (א, יג), ובתחילת פרק ב הוא אומר: "הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חֲגִי יהודה חגיך שלמי נדריך כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל פְּלֵה נכרת".

רוב החוקרים נוטים לאחר את דברי נחום, כלומר לא בתחילת התקופה בין 661 ל-612; אחרים מתארכים לאחר 627 בערך, אחרי מות אשורבניפל, השליט האשורי הגדול האחרון. ארנסט זלין¹ נוטה לאחר עוד יותר: אחר 615, שנה שבה עלו המדיים והבבלים על נינוה. קרוב לוודאי שהדברים נאמרו אי־שם באמצע, היינו שנים מספר לפני חורבן נינוה, זאת אומרת באמצע ימיו של יאשיהו.

אם כן, התקופה ידועה. אבל מה שאינו ידוע הוא למה מתכוון בעצם הנביא, מה שליחותו, מה בשורתו. במרבית ספרי הנביאים ברור למה הכתוב מתכוון, אבל אנחנו מתקשים לפעמים לקבוע מתי נאמרו הדברים. כאן להיפך: אנחנו יודעים פחות או יותר אימתי נאמרו הדברים, אבל מהי מגמת הנבואה הזאת, למה מתכוון הנביא בדבריו, אין אנו יודעים, וכאן כמובן ניחנה רשות לחוקרים שונים, בעלי אסכולות שונות, להביע תיאוריות משלהם.

הלשר ומובינקל² טוענים בכלל שנחום איננו נמנה עם נביאי האמת. למה? אין תוכחה בדברי נחום, הוא איננו מוכיח את ישראל, איננו מזכיר עוונות ישראל כדרכם של הנביאים

1 E. Sellin, *Das Zwölfprophetenbuch (KAT)*, Leipzig 1929

2 G. Hölscher, *Geschichte der Israelitischen und Jüdischen Religion*, Giessen 1922, p. 111;

S. Mowinckel, *He That Cometh* (transl. G. A. Andersen), Oxford 1959, pp. 135-136

והוא איננו קורא להם לתשובה. ומה הוא מבשר? הוא מבשר שלום, אם כן זה אותו סוג של נביא שעליו דיברו ירמיהו ויחזקאל.³ ירמיהו יוצא בחריפות נגד נביאים המבטיחים שלום: "כה אמר ה' צבאות אל תשמעו על דברי הנבאים הנבאים לכם מהפלים המה אֶתכם חזון לכם ידברו לא מפי ה'. אמרים אָמור למנאצי דְּבַר ה' שלום יהיה לכם וכל הַלֵּךְ בַּשְּׂרָרֹת לְבוֹ אִמְרוּ לֹא תָבוֹא עֲלֵיכֶם רָעָה" (כג, טז–יז). אמרים כמה מן הפרשנים, שירמיהו מתכוון בזה לנביאים מסוג זה שאין בניהם אלא בשורות שלום.

מניין לאסכולה הזאת המיון הזה, שנחום איננו נמנה עם נביאי האמת? עיקרון קבעו פרשנים וחוקרים: נביא מחובתו להיות חוזה שחורות ומנבא פורענות. נביא כזה נקרא נביא אמת, ואם ניבא לשלום – אין הוא נביא אמת.

המקור העיקרי לתיאוריה הזאת הוא ירמיהו פרק כח. שם מתנהל ויכוח בין ירמיהו לבין חנניה בן עזור: ירמיהו ניבא להמשך שלטונו של נבוכדנאצר, ושהגלות ארוכה ורק בעוד שבעים שנה ישובו הגולים. בא חנניה בן עזור הנביא אשר מגבוען ואומר: "בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' אשר לקח נבוכדנאצר מלך בבל מן המקום הזה ויביאם בבל. ואת יכניה בן יהויקים מלך יהודה ואת כל גלות יהודה הבאים בבלה אני משיב אל המקום הזה נאם ה' כי אשבר את על מלך בבל. ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא לעיני הכהנים ולעיני כל העם העמדים בבית ה'. ויאמר ירמיה הנביא אמן כן יעשה ה' יקם ה' את דבריך אשר נבאת להשיב כלי בית ה' וכל הגולה מבבל אל המקום הזה. אך שמע נא הדבר הזה אשר אנכי דבר באזניך ובאזני כל העם. הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו אל ארצות רבות ועל ממלכות גדולות למלחמה ולרעה ולדבר. הנביא אשר ינבא לשלום בכא דבר הנביא יִדַע הנביא אשר שלחו ה' באמת" (יר' כח, ג–ט). מכאן, אומרת האסכולה הזאת, שבדרך-כלל מהימן הוא הנביא אשר ניבא פורענות. ואם הוא ניבא שלום – הוא חשוד על נבואת שקר. כיוון שנחום ניבא רק לשלום, הוא – לפי המיון הזה ולפי העקרונות של ירמיהו – איננו נמנה עם נביאי האמת.

לו יכולנו לגשת אל ירמיהו בחצר בית המקדש שעה שהוא מתווכח עם חנניה בן עזור, וחושר בו שהוא נביא שקר, ולשאול אותו מה דעתו על נחום, שניבא לפני כמה דורות, האם הוא היה נביא שקר כי גם הוא ניבא לשלום? מובטחני שירמיהו היה עונה: למה אני אומר שחנניה בן עזור חשוד בעיני על נבואת שקר, כי הוא אמר "ככה אשבר את על נבוכדנאצר מלך בבל" ואילו אני יודע מנבואתי שמלך בבל יוסיף למשול. אבל נחום ניבא שנינוה תיפול ונינוה נפלה. אם כן, הוא אינו נביא שקר. אין אמיתות הנביא תלויה בכך אם הוא ניבא פורענות או אם ניבא ישועה ושלום. נבואת אמת או נבואת שקר תלויות באמת או בשקר. למה אפוא מזכיר ירמיהו: "הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו אל ארצות רבות ועל ממלכות גדולות למלחמה ולרעה ולדבר" (כח, ח)? ירמיהו רוצה לומר שהקריטריון אינו פשוט כל-כך, לא כל מי שניבא לפורענות הוא נביא אמת ולא כל מי שניבא לשלום הוא נביא שקר. הוא רוצה לומר לחנניה: יש מפלגה גדולה פה בירושלים המטיפה לחזרה מבבל ולמפלת נבוכדנאצר; יש אגף למפלגה זו בבבל הסבורה כך.⁴ לאלה שלח ירמיה את הספר

3 עיין יחזקאל יג.

4 [לפירוט תפיסתה של מפלגה זו ראה המאמר "שני נביאים מול ארבע מפלגות – ירמיהו ויחזקאל בימי גלות יהויכין", לעיל, עמ' 226–229].

שבו נאמר: "בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פרין. קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות ורכו שם ואל תמעטו" (כט, ה-1). למה הוא כתב זאת להם? כי חלק גדול מגולי יהויכין לא רצו לבנות בתים ולא רצו לנטוע גנות ולא רצו להשיא את בנותיהם לאנשים; כי הם אמרו: עוד מעט יפול נבוכדנאצר ונחזור לירושלים. ירמיהו אומר לחנניה: אם נכון מה שאתה אומר, אין צורך בנביא, כי הרי רוב העם ובכללם העלית שלו אומרים כך.

מה הקריטריון של נביא אמת? זהו נביא שיש לו שליחות שהעם אינו יודע אותה, הוא מבשר משהו שאינו מקובל על העם, והעם בדרך-כלל מסיח דעתו ממנו ומשלה את עצמו שלא יבוא. אלה הם דברים בלתי שגרתיים, שאינם מקובלים על העם. בשתי מלים נרדפות האיטלאם פירש את המהות של הנביא: "נבי" ו"רסול", כלומר נביא הוא שליח. בזה קלעו המוסלמים אל האמת: נביא הוא שליח לבשר משהו חדש. משהו מהפכני, בלתי שגרתי ובלתי מקובל.

גם הלשר וגם זלין⁵ טוענים שנחום אינו נמנה עם נביאי האמת, כי הלשר סובר שהדעות הנכונות בספרות המקראית הן אותן הדעות האוניברסאליסטיות, שבהן נושאים פנים לנכרים, ואילו הטקסטים השובניסטיים-הבדלניים היהירים, שבהם מעלים את ישראל מעל לאומות ושבהם מגדפים את האומות — הם טקסטים לא נבואיים אמיתיים. לכן הוא מעלה על נס את יונה כנביא האמת, יונה אוהב את הנכרים והוא בא לבשר להם וללמד אותם, ובזכות כך חזרו יושבי נינוה בתשובה. הלשר וחבריו טוענים שנחום שמח לאידה של נינוה, לאידם של הנכרים, ולעומת זאת הוא מבשר שלום לישראל, אם כן זהו איש שובניסטי, בדלן ישראלי יהיר והוא אינו יכול להימנות עם נביאי האמת.

לעומת הלשר וזלין הסוברים כך, קויפמן⁶ מוכיח שאין כאן כל עניין של עימות בין ישראל ונכרים, מפני שנחום קורא לנינוה: "הי עיר דמים פלה כחש פרק מלאה לא ימיש טרף וגו', ולהלן הוא אומר: "מרב זנוני זונה טובת חן בעלת כשפים המכרת גוים בזנוניה ומשפחות בכשפיה" (ג, א, ד). זאת אומרת שאין הנבואה מכוננת נגד הנכרים, אלא נגד עיר דמים, ממלכה עריצה, שכל בני-האדם סובלים מעריצותה. הנבואה מגנה את הרשעות ואת העריצות, לא את הנכרים.

קויפמן מוכיח באותות ובמופתים שנחום הוא נביא אמת. אלא שקויפמן מכניס במקום התיאוריות שהזכרתי תיאוריה אחרת; וכמו במקומות רבים במקרא הוא מחפש גם כאן את התקווה לקץ האלילות. הוא אומר: נחום ניבא לקץ ממלכת האליל ולקץ האלילות. יוצא מזה — אם כי אין הוא אומר זאת במפורש, אבל זוהי מסקנה מדבריו — אמנם, נחום הוא נביא אמת.

אבל הפעם לא קלע קויפמן אל האמת. עם מפלת אשור לא בא הקץ על האלילות. אתה מעיין בנבואת נחום ואתה מוצא שלא מדובר כאן בכלל על אלילות ועל קצה. יש כאן שתיים שלוש מלים על האלילים בסוף פרק א ותו לא. כלומר, בין כל הפורענויות שיבואו על נינוה גם "אכרית פסל ומסכה" (א, יד). על מלכת אשור ואמהותיה, על אריות וחגיבים מדבר נחום

5 ראה: זלין (לעיל הערה 1), עמ' 357-359, והלשר בהערה 2.

6 י' קויפמן, חולדות האמונה הישראלית, ג, ירושלים-תל-אביב תש"ך, עמ' 356-359.

הרבה יותר מאשר על האלילים. אין פה זכר לכך שנחום מבשר את קץ האלילות. ממילא אין כאן, כפי שקויפמן רומז, תקווה שהאלילות תחלוף מן העולם. יש מקומות במקרא שמדובר בזה: "והאלילים כליל יחלף" (יש' ב, יח), או למשל: "והיה ביום ההוא... והיה ה' למלך על כל הארץ" (זכ' יד, ח-ט). לא כן בספר נחום.

השאלה היא: מהי, בכל זאת, השליחות הקבועה של הנבואה הזאת? מהי הבשורה בפיה?

ועוד שאלה: איך ייתכן שנחום, שחי סמוך לחורבן אשור ולעליית בבל, רואה בנפילת נינוה ובחורבן אשור חזות הכל, כאילו בזה תבוא הישועה לישראל, ואיננו חוזה מה שיהיה אחרי החורבן, שבבל תעלה והיא לא תהיה טובה יותר לישראל ממה שהיתה אשור? והלוא נבואתו של ישעיהו,⁷ שקדם בהרבה לנחום, חזתה את עליית בבל!

מה מתרחש בימי נחום ביהודה? אמרנו שנחום ניבא שנים מספר לפני חורבן נינוה, בין השנים 620-615, כלומר באמצע ימי יאשיהו. מתוך שיקול נכון ביסודו, שאשור עומדת ליפול ובבל עומדת לרשת את מקומה, סבר יאשיהו שכדאי להשתלב במאורעות האלה ולהצטרף למה שקוראים "כוחות המחר". כאשר מלך מצרים פרעה נכה יצא לעזרת אשור המתמוטטת, עמד יאשיהו במגידו ורצה לעצור בעדו, כדי שלא יוכל לעזור לאשור המתמוטטת וכדי לסייע לבבל, לכוח העולה. אבל תהפוכות ההיסטוריה סיכלו את תכניתו, כיוון שבבל לא עלתה מיד, וכחמש שנים בין מפלת אשור לבין עליית בבל שלטו המצרים במרחב.

יאשיהו נפל במגידו. מפלת יאשיהו במגידו היתה אחד הזעזועים הקשים ביותר שפקדו את עם יהודה, ובייחוד אותו חלק של העם שהיה נאמן עם הנביאים ותורתם, כי כיצד ייתכן שמלך שכתוב עליו: "ויעמד המלך על העמוד ויכרת את הברית לפני ה' ללכת אחר ה' ולשמר מצותיו ואת עדותיו ואת חקתיו בכל לב ובכל נפש להקים את דברי הברית הזאת הכתבים על הספר הזה ויעמד כל העם בברית" (מל"ב כג, ג), וכן: "וכמהו לא היה לפניו מלך אשר שם אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו ככל תורת משה ואחריו לא קם כמהו" (שם, כה) — איך ייתכן שמלך כזה נחל מפלה ונפל חלל? בלשון חז"ל: זו תורה וזה שכרה? זה היה הלם גורא. ומהי תגובת הספרות הנבואית לכך, כיצד היא מסבירה זאת?

בדה"ב לה, כ נאמר: "אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו את הבית עלה נכו מלך מצרים להלחם בכרכמיש על פרת ויצא לקראתו יאשיהו". יוסף בן מתתיהו⁸ אומר, שנכו יצא לכרכמיש כדי לעזור לאשורים נגד הבבלים. בפס' כא-כב נאמר: "וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך. ולא הסב יאשיהו פניו ממנו כי להלחם בו התחפש ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים ויבא להלחם בבקעת מגדו".

מובן שיש לזכור שאם נכו אמר דברים כאלה, אין פירושו של דבר שהיה תמים וחסר

7 מל"ב כ, יד-יח / יש' לט, ג-ז. נוראה לעיל המאמר "ישעיהו מול חזקיהו ומראדך בלאדן", עמ' 201-209.

8 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, י, 74; מהרורת א' שליט, כרך ב, ירושלים-תל אביב 1967, עמ' 350.

ידיעות על יאשיהו. לכן לא ייתכן שכוונת המלים "אלהים אשר עמי" היא לאלוהי מצרים. נכו ידע, ובעל דברי הימים ידע טוב עוד יותר, שאי-אפשר להניח שמישהו יאמר דבר כזה ליאשיהו הקנאי; בוודאי ידעו במצרים ובאשור ובכל המדינות באזור על המהפכה הגדולה שעשה יאשיהו במדינתו, ובאיזו קנאות ביער את האלילים. אי-אפשר לתאר כלל שמישהו יאמר ליאשיהו: חדל לך, מפני שאלוהי מצרים יפגעו בך. יש להניח שהכוונה היא לא לאלוהי מצרים, אלא לאלוהי ישראל. כלומר, הנימוק של נכו היה בדומה למה ששמענו מפי רבשקה בשם סנחריב מלכו: "ועתה המבלעדי ה' עליתי על הארץ הזאת להשחיתה, ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה" (יש' לו, י').

בעזרא החיצוני חוזר הכתוב ומספר על משא ומתן זה. ושם אומר נכו: "מה לי ולך ומלך יהודה, לא עליך נשלחתי מאת ה' אלהים כי אל פרת מלחמתי ועתה ה' עמדי וה' אמר לבהלגי חדל לך ואל תהי נגד ה'" (א, כד-כה). כאן נאמר במפורש שנכו דיבר בשם אלוהי ישראל. ועוד נאמר שם: "ולא הסב יאשיהו פניו אל רכבו כי להלחם בו התחזק ולא שמע אל דברי ירמיהו הנביא מפי ה'" (כו). כהנא⁹ מוחק את "ירמיהו הנביא" וגורס במקומו "נכו" בהתאם לפסוק בדברי הימים. לי נראה שהטקסט היווני צודק כאן ולא התרגום המתוקן, מפני שאותו הדבר אנחנו מוצאים גם בדברי חז"ל. בתענית כב ע"ב נאמר, "מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו להימלך בירמיהו ולא נמלך". ובאיכה רבה (פרשה א, יח; בוכר, עמ' 91) נאמר: "אל דברי נכו מפני אלהים זה ירמיהו...". דברי עזרא החיצוני עולים אפוא בקנה אחד עם מסורת של חז"ל, ואין ספק שהפירוש של הפסוק בדהי"ב שנכו הזהיר את יאשיהו "אלהים אשר עמי", מתבסס על נבואה, כנראה נבואת ירמיהו, שהיתה רווחת בציבור. ירמיהו התנגד אפוא למהלך הזה של המלך.

לאור כל זה אנחנו יכולים להבין מה רצה נחום. הוא ניבא בשנים שבהן הולכת ובשלה תקוותו של יאשיהו על השתלבות ב"עולם המחר", ומבחינה תיאורטית, כאמור, צדק. אולם המצרים גברו והשתלטו על המרחב. עליית הבבלים איחרה לבוא ומצב ממלכת יהודה נשתבש ונסתכן בין שתי המעצמות המתגוששות. ירמיהו חזה מראש את הסכנה, וכמו קודמיו דבק בעיקרון שאין לממלכת יהודה להכניס ראשה במאבק המעצמות.

כך מסתבר לפי מה שרומזו ספר דברי הימים, לפי עזרא החיצוני ולפי מסורת חז"ל. מסתבר, שגם נחום התנגד ליזמת יאשיהו, מאותה סיבה. הוא אומר: "מה תחשבון אל ה' כלה הוא עשה לא תקום פעמים צרה" (א, ט). כלומר, ה' הוא המחולל את מפלת אשור. עוד אומר שם הנביא: "ועתה אשפר מטהו מעליך ומוסרתיך אנתק" (יג); ובפרק ב, א הוא מוסיף: "הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חגיך שלמי נדריך כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל פלה נכרת". אין זו סתם בשורת ישועה, כי אם אזהרה, כלומר: אם תחכמו, תיהנו מן השלום, ובלבד שלא תתערבו במהלך המאורעות של מאבק המעצמות. דברים דומים לאלה שמענו מפי ישעיהו ומפי נביאים אחרים. הנביאים התנגדו בדרך-כלל להתערבות ממלכת יהודה בהתגוששות מעצמות. מקורה של השקפה זו של הנביאים, ראשיתה בהתמוטטות של האימפריה הישראלית של שלמה. נאמר בדהי"ב: "ושמעיה הנביא בא אל רחבעם ושרי יהודה אשר נאספו על ירושלים מפני שישק ויאמר

9 א' כהנא, הספרים החיצוניים, א, תל-אביב הרצ"ו, עמ' תקפג.

להם כה אמר ה' אתם עזבתם אתי ואף אני עזבתי אתכם ביד שישק. ויכנעו שרי ישראל והמלך ויאמרו צדיק ה'. ובראות ה' כי נכנעו היה דבר ה' אל שמעיה לאמר נכנעו, לא אשחיתם ונתתי להם כמעט לפליטה ולא תתך חמתי בירושלים ביד שישק. כי יהיו לו לעבדים וידעו עבודתי ועבדת ממלכות הארצות" (יב, ה-ח). תפיסת הנביאים היא: היתה אימפריה ישראלית, היא לא עמדה בנסיון של "ממלכת כהנים וגוי קדוש". ולפיכך חדלה ישראל להיות אימפריה. יש אימפריות נכריות, אל תתערכו בתהפוכות שביניהן. הללו מעל לכוחכם. כאשר תהיו ראויים לכך, אולי תחזור הגדולה.

נחום עומד על התפיסה המדינית של יאשיהו. הוא רואה את הדינאמיות המעשית שלו – את ההכנות למלחמה. ואולי יש פה גם רקע דתי, שהנביאים רומזים אליו פה ושם מתוך התנגדות. יאשיהו היה נמרץ במהפכה הדתית ובתיקונים שהנהיג, אבל ייתכן שרצה "להגיש את השטר לפירעון". כלומר, היתה לו גישה דתית – אני עשיתי את שלי, עכשיו אתה (הקב"ה) תעשה את שלך.

אם נכונה הנחה זו, נראה לי שהשליחות של נחום דומה לשליחות של ישעיהו ושל נביאים אחרים לפניו. זוהי שליחות אל הדור ההולך לקראת כישלון ולקראת סכנה. נחום לא בא סתם לבשר ישועות. הוא מתאר בצבעים עזים מאוד את חורבן נינוה העומד לכוא, אבל הוא מדגיש: "אל קנא ונקם ה' נקם ה' ובעל חמה נקם ה' לצריו ונוטר הוא לאיביו. ה' ארך אפים וגדול כח ונקמה לא ינקה ה' בסופה ובשערה דרכו וענן אבק רגליו. גוער בימים ויבשהו וכל הנהרות החריב אמלל בשן וכרמל ופרח לבנון אמלל. הרים רעשו ממנו והגבעות התמגנו ותשא הארץ מפניו ותבל וכל יושבי בה. לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו חמתו נתכה כאש והצרים נתצו ממנו" (א, ב-ו). נחום בא לרמוז שאלה הם מאורעות גדולים שמעל לכוחם של ישראל. כוחות אדירים מתנגשים, כוחות עצומים ונשגבים מעל לכוחכם, אל תתערכו! זהו מעשה גדול של קורא הדורות מראש.